

УЛУФБЕК АБДУЛЛАЕВ

тарих фанлари номзоди, доцент, ТДШУ

Амир Темурнинг Яқин Шарқ сиёсатидаги илк натижалар Crossref doi: <https://doi.org/10.37547/os/vol-01issue-02-14>

Аннотация. Амир Темур кўп йиллик фаолияти давомида ўз сиёсий мақсадларини амалга ошириш учун кучли марказлашган давлат барпо этиши ва уни мустақамлаш йўлида тинимсиз кураш олиб борди. Амир Темурнинг Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларидаги фаолиятига ҳам бевосита юқоридаги сиёсатнинг мантиқий давоми, унинг таркибий қисми сифатида қараши лозим. Аввало, Соҳибқирон бу ҳудудларга қандай мақсадлар билан келганини аниқлаш муҳим. Тарихий воқеалар жараёнига ҳолис ёндашилса, Амир Темур мазкур ҳудудларга фақат истилочилик нияти билан келмаганини сезиш қийин эмас. Буни Гуржистон, Шом (Сурия) ва Усмонли туркларга мансуб ерларни ўз мамлакати таркибига қўшиб олгани ҳам очиқ кўрсатиб турибди. Амир Темурнинг фаолиятига бағишланган араб, форс манбаларида унинг Яқин Шарқ мамлакатларига нисбатан олиб борган сиёсати ва дипломатик муносабатлари ҳақида қисман маълумотлар мавжуд, лекин XX – XXI аср бошларида яратилган илмий тадқиқотларда бу масала юзасидан қисқача фикрлар мавжуд, холос. Уларни умумлаштириш ва чуқур таҳлил этиши ўзбек давлатчилиги ва дипломатик муносабатларини ёритиши, Амир Темурнинг шарқ халқлари тарихида тутган ўрни ва ролини белгилашда муҳим аҳамиятга эга.

Таянч сўз ва иборалар: «Уч йиллик юриши», «Беш йиллик юриши», «Етти йиллик юриши», Яқин ва Ўрта Шарқ, Гуржистон, Шом, Сеистон, Исфаҳон.

Аннотация. В течение своей многолетней деятельности Амир Темур неустанно боролся за создание и укрепление сильного централизованного государства для реализации своих политических целей. Деятельность Амира Темура в странах Ближнего и Среднего Востока следует рассматривать как логическое продолжение указанной политики, как ее составную часть. В первую очередь важно определить, с какой целью Амир Темур предпринял эти походы. Если объективно подойти к процессу исторических событий, то нетрудно заметить, что Амир Темур предпринял эти походы не только завоевательной целью. Об этом наглядно свидетельствует тот факт, что в состав своей державы, он не включил Гуржистан, Шам (Сирия) и земли, принадлежавшие туркам-османам. Арабские и персидские источники, посвященные деятельности Амира Темура, содержат частичные сведения о его политике и дипломатических отношениях со странами Ближнего Востока, но научные исследования, созданные в начале XX-XXI вв., содержат лишь краткие размышления по этому вопросу. Их обобщение и глубокий анализ важны для выяснения узбекской государственности и дипломатических отношений, определения места и роли Амира Темура в истории народов Востока.

Опорные слова и выражения: «Трехлетний поход», «Пятилетний поход», «Семилетний поход», Ближний и Средний Восток, Гуржистан, Шам, Сеистан, Исфахан.

Abstract. During his many years of activity, Amir Temur tirelessly fought for the creation and strengthening of a strong centralized state to realize his political goals. The activities of Amir Temur in the countries of the Near and Middle East should be considered as a logical continuation of this policy, as its integral part. First of all, it is important to determine the purpose for which Amir Temur undertook these campaigns. If we approach the process of historical events objectively, it is easy to see that Amir Temur undertook these campaigns not only for the purpose of conquest. This is clearly evidenced by the fact that he did not include Gurzhistan, Sham (Syria) and the lands belonging to the Ottoman Turks in the composition of his state. Arabic and Persian sources devoted to the activities of Amir Temur contain partial information about his policy and diplomatic relations with the countries of the Middle East, but scientific studies created at the beginning of the 20th-21st centuries contain only brief reflections on this issue. Their generalization and in-depth analysis are important for clarifying the Uzbek statehood and diplomatic relations, determining the place and role of Amir Temur in the history of the peoples of the East.

Keywords and expressions: “Three-year campaign”, “Five-year campaign”, “Seven-year campaign”, Middle East, Gurzhistan, Sham, Seistan, Isfahan.

Кириш. Илмий адабиётларда Соҳибқирон Амир Темурнинг Яқин Шарқ мамлакатларига юришларини «Уч йиллик юриш», «Беш йиллик юриш», «Етти йиллик юриш» деб номлаш анъана тусига кириб қолган. Бу атамаларни биз фақат шартли маънодагина ишлатамиз. Амир Темурнинг 1384-85 йилларда Мозандарон, Рустамдор ва Озарбайжонга қилган биринчи юришини академик Б.А. Аҳмедов «Амир Темур» номли илмий-тарихий асарида

«Эронзамин устига икки йиллик юриш» деб атайди¹. Мазкур асарда юқорида тилга олинган сафарларнинг тарихий-бадий манзараси чизиб берилган. Шунингдек, тарихчи А. Зиёнинг «Ўзбек давлатчилиги тарихи» асарининг «Ўзбек давлатчилиги Амир Темур ва темурийлар даврида» бобида², турк олими Исмоил Аканинг «Буюк Темур давлати» китобида³ бу юришлар тафсилоти ёритилган. Мазкур давр хронологияси эса Низомиддин Шомий, Шарафиддин Али Яздий, Фасих Ҳавофий асарларида ҳамда «Амир Темур жаҳон тарихида» монографиясига илова қилинган «Амир Темур ва ворислари ҳукмронлиги ҳамда ҳаётининг хронологик саналари ва насабнома жадваллари» қисмида⁴ ўз аксини топган.

Мақсад ва вазифа. Тадқиқотимиз давомида воқеаларнинг батафсил хронологиясини баён қилиш ўрнига Амир Темурнинг Яқин ва Ўрта Шарқ сиёсати ва дипломатияси, ҳарбий тактикасига доир асосий нуқталарни ёритиш ва умумлаштириш йўлидан борамиз. Бу ўринда асосий диққат-эътиборни Соҳибқирон шахсини очишга, унинг воқеалар жараёнини ниҳоятда тўғри таҳлил этиш, узоқни кўра олиш қобилятига, турли ҳукмдорлар билан муносабатда биринчи навбатда тинч музокаралар, дўстона алоқалар ўрнатиш йўлини тутгани, энг охири чора сифатидагина қурол ишлатиб, ҳарбий тўқнашувларга борганига қаратамиз ва тарихий ҳодисаларни шарқ қўлёзмалари ҳамда «Темур тузуклари»га таянган ҳолда таҳлил этишга ҳаракат қиламиз.

Усуллар. Тадқиқотнинг асосини мантиқий-тарихий, тарихий-таҳлилий услуб ташкил этади. Тарихий-қиёсий таҳлиллар амалга оширилиб, уларнинг натижасида умумий хулосаларга келинади. Тадқиқотнинг назарий-методологик асосини Амир Темурнинг Яқин ва Ўрта Шарқ сиёсати ва дипломатияси ташкил этади.

Натижалар ва мулоҳаза. Амир Темур Яқин Шарқ мамлакатларига қилган «Уч йиллик», «Беш йиллик», «Етти йиллик» юришлари давомида дипломатик воситалардан самарали фойдаланди, энг охири чора сифатидагина қурол ишлатиб, сиёсий рақиблари устидан ғалаба қозонди. Масалан, Соҳибқирон бирон мамлакат ёки мустаҳкам қалъага ҳужум қилишдан олдин адолат мезонларига амал қилиб, у томонга мактублар юбориб, ҳукмдорларни мурасага чорлагани маълум. Низомиддин Шомийнинг ёзишича, Ғур (марказий Афғонистон) ва Ҳирот вилоятларининг ҳукмдори Малик Ғиёсиддин билан тўқнашиш пайтида у итоат этиб ҳузурига келган икки минг кишига омонлик берган ва: “Раиятдан кимки ўз уйдан чиқмаса ва қалъа фасиласига бормаса, у ва унинг аҳли аёли омонликда бўлади. Акс ҳолда, неки кўрсалар, ўзларидан кўрсинлар” деб фармон чиқарган⁵. Қаршилик кўрсатиш мақсадидаги уринишларидан ҳеч қандай натижа чиқмаган Малик Ғиёсиддин кўп иккиланишлардан сўнг Соҳибқиронга бўйсунди. “Ҳиротга қараб юрдим, Малик Ғиёсиддинни ғафлат уйқусида босдим ва у ночор шаҳардан чиқди, хазина ва тамом бойлигини менга пешкаш қилди”, – деб ёзилади бу ҳақда⁶.

Малик Ғиёсиддинга муносабатда ҳам Амир Темур моҳир дипломат ва адолатли сиёсий арбоб сифатида иш тутади. Уруш, ҳарбий тўқнашувлар ўрнига ўзаро келишувни, тинч-тотувликни афзал кўради, ўз сўзида қатъий туришини амалда кўрсатади.

XIV асрнинг ўрталарида анча кучайиб, Сеистон, Қандаҳор ва бошқа вилоятларни ҳам эгаллаган курт (корт)лар сарбадорларга тегишли ҳудудларга ҳам таҳдид сола бошлаган эди. Жумладан, куртлар етакчиси Ғиёсиддин Пир Али Нишопур атрофларидаги буғдойзорларни пайҳон, боғ-роғларни ер билан яқсон қилгани, юз йиллик дарахтзорларни илдизи билан

¹ Ahmedov B.A. Amir Temur. – T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995. – B. 268.

² Ko‘rsatilgan asar. – B. 151-234.

³ Ko‘rsatilgan asar. – B. 15-35.

⁴ Amir Temur jahon tarixida. Parij-Toshkent. “O‘zbekiston” 1996. – B. 202-207.

⁵ Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. Fors tilidan Y. Hakimjonov tarjimasini. Nashrga tayyorlovchi A.O‘rinboyev. Toshkent, “O‘zbekiston” 1996. – B. 115.

⁶ Temur tuzuklari. O‘zbek, rus, ingliz, fransuz tillarida. Akademik B.Ahmedov tahriri ostida. /Fors tilidan A.Sog‘uniy va H.Karomatov tarjimasini. Toshkent, “G‘. G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti” 1996. – B. 54.

кўпориб, кориз-кудукларни тупроқ билан тўлдиргани ҳақидаги маълумотлар манбаларда баён этилган¹.

Ғиёсиддин Пир Алининг отаси Муизиддин Ҳусайн (1331-1370) Мовароуннаҳр ишларига аралашгани тарихдан маълум. Ибн Баттутанинг маълумотига қараганда, чиғатой хонларидан бўлган Бузан (1331-1370) жабр-зулми кучайтириб, мусулмонлар орасида обрў-эътиборини йўқотади. Унга қарши кураш бошлаган Халил куртларнинг мадади билан Бузани тахтдан ағдариб, ҳокимиятни эгаллайди: «... у (яъни Халил – А.У.) Ҳирот шоҳи султон Ҳусайн ибн султон Ғиёсиддин ал-Ғурий ҳузурига йўл олади ва унга эшитган-билганларини айтиб бериб, агар подшоҳлик ниҳоят унинг қўлига ўтса, уни султон Ҳусайн билан бўлишиш шарти билан қўшин ва пул сўрайди. Малик Ҳусайн у билан бирга катта қўшин ва пул юборади»².

Бу воқеалардан яхши хабардор бўлган Амир Темур куртлар Мовароуннаҳр ҳудудларига яна таҳдид солишидан ҳар доим хавотир олган. Шимол ва шарқдан бўлаётган мўғул хавфини бартараф этиш пайтида жанубдан ҳам таҳдид бошланса, мамлакат оғир аҳволда қолишини саркарда ва давлат арбоби сифатида чуқур ҳис қилган. Шунинг учун у дипломатик воситаларни ишга солиб, куртлар билан алоқани мустаҳкамлашга интиланган³.

Буни куртлар сардори Ғиёсиддин Пир Али ҳузурига элчилар юбориб дипломатик алоқалар йўлидан боргани исботлайди. Соҳибқироннинг: «Орамиздаги дўстлик қадимийдир. Мақсадимиз дўстликни мустаҳкамлаб, қон-қариндош бўлишдир. Ўртадаги бегоналик ягоналикка айлансин» мазмунидаги хатига жавобан Ғиёсиддин Пир Али: «Мен Сизнинг қулингизман. Агар ҳазрат фарзандим Пирмуҳаммадни хизматкорлари қаторига қабул этишга илтифот айласалар, биз учун ифтихор бўлур эди», - деб ёзиб юборди. Шунга кўра Соҳибқирон ўзининг энг яқин кишиси – синглиси Ширинбека Оғонинг қизи Суюнч Қутлуғ оғони Ғиёсиддиннинг тилга олинган ўғлига никоҳлаб беришга қарор қилади⁴.

Аммо Ғиёсиддин Пир Али оғизда дўстлик, садоқат ҳақида гапирганига қарамай, амалда ҳарбий тайёргарлик ва мудофаа ишларини тўхтатган эмас. Фасих Ҳавофийнинг далолат беришича, у Ҳирот шаҳрини мустаҳкам девор билан ўраб олади. Азиз авлиёлардан бўлмиш Зайниддин Абу Бакр Тойободий унга мактуб йўллаб: «Оллоҳ таоло томонидан юбориладиган офатни девор билан даф қилиб бўлмайди. Одамларга зулм қилма» деб насиҳат қилади. Аммо Ғиёсиддин бу даъватга қулоқ солиш ўрнига: «Имомлар давлат ишларига аралашмасин», деб жавоб қайтаради. Бундан ғазабдор бўлган мавлоно муқаддас мазор зиёратига бориб, маликни дуоибад этади ва унинг тахти кулаб, ҳокимият Амир Темур қўлига ўтишини башорат қилади⁵.

Хуллас, Малик Ғиёсиддин ўз хатти-ҳаракатлари билан дўстлик аҳдини писанд қилмаслигини очикчасига намоиш эта бошлади. У 1380–1381 йил оралиғида чақирилган қурултойга келишдан ҳам ошқора бош тортади. Бу ҳақда Низомиддин Шомий куйидаги маълумотни беради: «Амир Соҳибқирон Ҳирот малики Ғиёсиддинга чопар йўллаб: “Нўёнлар ва амирлар катта қурултойга ҳозир бўладилар, сен ҳам ҳозир бўлишинг керак”, деб эълон қилди. Малик Ғиёсиддин чопарни эъзоз қилиб, унга: «Агар амир Ҳожи Сайфиддин келса, унинг йўлдошлигида бораман», деди. Фармонга биноан амир Сайфиддин Ҳирот томон йўл олади. Малик Ғиёсиддин у келгач, иззат-икромлар кўрсатди. «Сафарга тайёргарлик кўраман» деган баҳона билан уни бир муддат ушлаб турди, ҳисорга ғаллалар ташиб олди. Охири Ҳожи Сайфиддин қайтиб кетди. Малик Ғиёсиддин эса сўзига

¹ Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent, "O'zbekiston" 2001. – B. 215.

² Ibrohimov N. Ibn Batuta va uning O'rta Osiyoga sayohati. Toshkent, "Sharq mash'ali" jurnaliga ilova, "Sharq bayozii" 1993.– B. 73.

³ Azamat Ziyov. Ko'rsatilgan asar. – B. 216.

⁴ Shu yerda. – B. 215-216. Muallif bu maktublar matnini Xondamirning «Habib as-siyar» asaridan olinganini o'sha betlarda qayd etadi.

⁵ Fasix al-Xavafi. Mudjmal-i Fasixi ("Fasixov svod") / Per. s pers., predisl., primech. i ukazat. D.Y. Yusupovoy. (Фасих ал-Хавафи. Муджмал-и Фасихи ("Фасихов свод") / Пер. с перс., предисл., примеч. и указат. Д.Ю.Юсуповой.). Tashkent, "Fan" 1980.– B. 101-102.

вафо қилмади»¹. Ана шундан кейингина Амир Темур уни жазолашга қатъий аҳд қилади. У Ҳирот сафарига отланар экан, йўлда Алибек Жони Қурбоний (Шомийда Жовуний Қурбоний – У.А.)ни ҳузурига чорлаб, баҳор фаслининг аввалида юришни бошлашга келишиб олишди. Ваъда вақти етиб келгач, Алибек Соҳибқиронга мактуб юбориб: «Бу қуллари ўша аҳду паймондадир, агар ул азму иродалари барқарор бўлиб, ҳазрат Амир Соҳибқироннинг ўзлари лашкар тортиб келсалар, мен қачарчи – йўлбошловчи номи билан лашкар олдида бўламан», деди². Аммо у ҳам ваъдага вафо қилмади. Бунинг устига борган элчини тутиб қолиб, қайтишига ижозат бермади³. Соҳибқирон йўлда Пушанг (Фушанж) қалъасини забт этди, қаршилик кўрсатгани учун душманларни қиличдан ўтказдилар.

Хуросон эгаллангач, Сеистон, Қандаҳор ва Афғонистондаги бошқа ҳукмдорлар ҳам итоатга бўйин эгадилар. “Тузуқлар”да ёзилишича, Соҳибқирон ўша диёрлар ҳокимларини қаршилик кўрсатмасликка чақирган: “Агар менга қўшилсанглар (кутиласизлар), курашсанглар йиқиласизлар. У ҳолда тақдирингизда нима бўлса, ўшани кўрасизлар”, деган мазмунда ёрликлар йўлладим. Бу тадбирим тақдирга тўғри келди. Ёрликларим уларга етиши биланок итоат бошларини бўйсунуш мақомига қўйдилар”⁴.

Ҳирот эгаллангандан кейин «сарбадорлар ҳукмдори Али Муаййад бош эгиб келиб, Амир Темур хизматига киради. Соҳибқирон уни эъзозлаб ўз ўрнида қолдиради. Лекин Журжон, Мозандарон ҳокими амир Вали, Тус Калот, Обивард, Нисо, Марв ҳокими Валибеклар Амир Темурга тобелик исҳор қилсаларда бир неча марта аҳдни бузадилар. Ҳатто унга қарши суиқасд уюштириш йўлига кирадилар»⁵.

Шу ўринда Амир Темур юришларини фақат босқинчилик, истилочилик деб баҳолаган олимлар масала моҳиятига бир ёқлама юзаки ёндашганларини айтиб ўтиш керак. Соҳибқироннинг ўзига сўзсиз бўйсунган ҳукмдорларни ўз мулкида қолдириб, мамлакатига зиён-заҳмат етказмаган экан, бу ерда биз «босқинчилик» ёки «ёвузлик»ни эмас, катта инсонпарварликни, бағрикенглик ва саховатпешаликни кўрмоғимиз лозим. Юқоридаги Алибек ва Гиёсиддинга муносабат ҳам шуни исботлайди. Улар ваъдага вафосизлик қилиб, аҳдни бузганига қарамай, Соҳибқирон уларни кечириб, юксак одамийлик, олижаноблик фазилатини кўрсатади.

Амир Темур ҳарбий юришлари ва сиёсий фаолияти давомида ўз эътиқодидан қайтмагани ва ҳамиша ваъдасида қатъий турганини кўплаб мисоллар билан исботлаш мумкин. Адолат мезонларига қатъий амал қилиш, ваъдага вафо, ўз сўзининг устидан чиқиш Соҳибқирон дипломатиясидаги энг муҳим нуқталардан биридир. Бу унинг Яқин Шарқ сиёсатида айниқса яққол намоён бўлади. “Тузуқлар”да айтилишича ҳамда Низомиддин Шомий, Яздий, Муиниддин Натанзийларнинг гувоҳлик беришича, Соҳибқирон ўзига итоат этиб келганларга доим марҳамат кўрсатган. Масалан, у Мозандарон ва Сабзавор ҳокимларига, Ширвон ўлкасининг ҳукмдори Иброҳим Дарбандий ва бошқа қаршилик кўрсатмасдан ўзига бўйсунган ўнлаб беклар, амирларга мурувват кўрсатган. Айниқса, муаррих Муиниддин Натанзий Амир Темур сиёсатидаги энг муҳим нуқталаридан бири бўлган ана шу инсонпарвар дипломатик усул ҳамда аҳдига вафо қилиш, сўз ва иш бирлиги ҳақида кўпдан кўп мисоллар келтиради. “Хуросоннинг жами сардорлари даргоҳга келиб қўшилган бўлишсада, Туршиз қалъаси қутволи хануз бош уришга келмаган эди... Али Садид бу метин қалъанинг мустаҳкамлигига орқа қилиб жанг қўли билан бедаблик довулини қокди ва қайсарлик бошини манманлик ортига тортди... Али Садид биродарлари билан бирга олишув чапарини (четан тўсиқ – У.А.) ҳандақ чеккасига қўйишар ва тошлар зарбаси билан баҳодирларнинг оташ дамли қиличлари ҳамлаларини қайтариб, (ёриқни) қайтадан маҳкам қилишарди... Шундоқ қудратли подшоҳ шу тўрт деворни эгаллашга ожизлик қилди”. Узоқ қаршиликдан сўнг Али Садид таслим бўлади ва қалъа калитини ўз

¹ Nizomiddin Shomiy. O'sha asar. – B. 112; Sharafiddin Ali Yazdiy. O'sha asar. – B. 88.

² Shomiy. – B. 113; Yazdiy. – B. 89.

³ Shomiy. – B. 113; Yazdiy. – B. 89.

⁴ Temur tuzuklari. – B. 55.

⁵ Azamat Ziyo. Ko'rsatilgan asar. – B. 216-217.

кўли билан Соҳибқиронга топширади. “Амир соҳибқиронга унинг сўзлари ёқиб тушди ва уни турли суюрғол ва инъомлар билан сарафроз қилди”.

“... Султон соҳибқирон... Арзурум ва Арзинжон тарафга йўналди. Арзинжон волийси Тахуртан кўпдан кўп тухфалар билан ҳазратга келиб қўшилди”. “Сўнгра биргаликда Ван ва Султон қалъалари томон йўл олишди. Малик Изиддин Шайх даргоҳга паноҳ тилаб келди... Шундан сўнг Хой ҳокими Силмос Зирак ҳам давлатпаноҳ даргоҳига юзланди ва суюрғол олди”. Айни замонда итоат этмаганлар шафқатсиз жазоланган. “Мен Мозандарон ҳокимининг итоат билдириб қилган бу мурожаатини яхшиликка йўйдим. Кейин Гилон ва Журжонга қараб йўл олдим. У ўлкаларнинг ҳокимлари менга бўйсунмагач, қаҳрли кўшиним фавжларини уларнинг устига жўнатдим, ўзим эса Ироқ сари лашкар тортдим. Исфаҳонни забт этдим. Исфаҳон аҳолисига ишонч билдириб, қалъасини ўзларининг қўлига топширдим. Улар эса исён кўтариб, мен тайинлаган доруғани аскарларимдан уч минг одам билан бирга тигдан ўтказдилар. Мен Исфаҳон аҳолисини қатли ом қилиш ҳақида буйрук бердим”, деб қайд этилади¹.

Амир Темурнинг Исфаҳон аҳолисига қилган қаттиқ ва шафқатсиз сиёсати тарихчилар томондан турлича талқин қилинган ва золим ҳукмдор сифатида қораланишига сабаб бўлгани маълум. Айниқса, бу ҳол шўро тарихчилигида ниҳоятда авж олдирилган эди. Аслида бу масалага холислик билан қараб, объектив баҳо бериш лозим. Шунда бирёқлама хулоса чиқаришга ўрин қолмайди. Холбуки, ўтмиш тарихчилари Исфаҳон воқеасини тўғри ёритганлар. Бу хусусда Шарафиддан Али Яздий шундай ёзади: “Ҳақиқат бу турурким, ул жоҳиллар беоқибат, подшоҳ амрига бўйин қўймай, уч минг мусулмон кишини ноҳақ ўлтурдилар. Ул жиҳатдан бу ҳолатларга тегди ва мундоқ воқеъа Исфаҳонда ҳаргиз воқеъ бўлмагон турур. Ва бу воқеъа душанба куни, зулқайда ойининг олтисиди бўлуб турур”².

Исфаҳон воқеалари Ибн Арабшоҳ асарида ҳам батафсил ҳикоя қилинган: “Исфаҳонликларнинг бошлиқлари... деди: “Кеч кириши биланоқ мен ноғора ураман... Сиз ноғора овозини эшитсангиз, (менинг) гапим амалга ошган деб билинг. Шунда ҳар бирингиз ўз уйингиздаги меҳмонингизни тутиб (олиб), ўзингизни ориқ ва семиз фикрингизга биноан ҳукм юритинг. Натижада, исфаҳонликлар ушбу аксли фикрга ва бахти қора тесқари ишга иттифоқ бўлдилар. Улар ночор назарларининг ҳади бу оқибати хатарли ишларнинг фалокат келтиришини тўла тушуниб етишга қисқалик қилди. Само ўз нури либосидан жудо бўлиб яланғочлангач ва борлиқ ноғора чалиш билан (мол-дунё) йиғувчилар устига бало-кулфат ёпирилди. Исфаҳонликлар уларни ўлдирдилар, – улар олти минг чоғли киши эди – ва субҳ келганда уларнинг исёни дарахтида саркашлик бутуқлари пайдо бўлиб, бу (бутуқ)лар (уларга) серобликдан кейин ноқислик ҳосилини келтирди ҳамда уларга ўлим аён бўлиб, бу ўлимдан ҳаммалари талафот кўрди”³.

Амир Темурга нисбатан кўпдан-кўп таҳқиромуз сўзлар ишлатган ва тухматлар қилган бу олим Исфаҳонда қатл этилганлар сони 600 000 кишига етади, деб ёзадики, бу фикр асло ҳақиқатга тўғри келмайди. Бавариялик Иоанн Шильтбергер ҳам тарих ҳақиқатини сохталаштиришда Ибн Арабшоҳдан қолишмайди. Унинг ёзишича, исёнчилар олти минг аскарни ўлдирганларидан кейин даҳшатли қатли ом содир бўлади⁴. Шунингдек, Ибн Арабшоҳ ҳам, И. Шильтбергер ҳам Исфаҳонда жуда кўп гўдаклар отлар туёғи остида қолиб нобуд бўлгани ҳақида ёзадилар (И. Шильтбергер етти минг бола, деб қайд этган)⁵.

¹ Muiniddin Natanziy. *Sohibqiron hayotidan lavhalar. “Jahon adabiyoti” jurnali, 2006, 4-son, B. 11-12.*

² Yazdiy. *O’sha asar. – B. 115.*

³ Ibn Arabshoh. *Amir Temur tarixi (Temur tarixida taqdir ajoyibotlari) /So’z boshi, arab tilidan tarjima va izohlarni filologiya fanlari nomzodi U.Uvatov tayyorlagan. Mas’ul muharrir A.O’rinboev. I-kitob. Toshkent, “Mehnat” 1992. – B.115.*

⁴ Shiltberger Iogann. *Puteshestviye Ioganna Shiltbergera po Yevrope, Azii i Afrike s 1394 g. po 1427 g. (Шильтбергер Иоганн. Путешествие Иоганна Шильтбергера по Европе, Азии и Африке с 1394 г. по 1427 г.). Toshkent, “Sharq” NMK 1997. – S. 39.*

⁵ Ibn Arabshoh, 1-jild. – B. 117; Shiltberger I. *Puteshestviye... – S. 40.*

Бошқа бирон манбада бу ҳақда маълумот йўқ. Шунинг ўзи ҳам юқоридаги мулоҳазалар Амир Темур шахси ва фаолиятини камситиш, бошқа жойларда яшаган аҳолига уни ёмон кўрсатиш, кўркув, ваҳима туғдириш мақсадида қасддан тўқилганини кўрсатиб турибди.

Амир Темур Яқин Шарқдаги ҳарбий ҳаракатлари даврида катта саркардалик маҳорати ва айни чоқда инсонпарварлик тамойилларини намойиш этди. У Ироқ юришига тайёргарлик кўрар экан, 80 минг отлиқ аскар тўплайди. Табиийки, бунча катта қўшинни бир мамлакат ҳудудида жойлаштириш ва зарур озиқ-овқат, ем-хашак билан таъминлаш қийин эди. Бу ҳол мазкур ҳудуд аҳолисига катта зиён-заҳмат етказиши ва турли норозиликлар туғдириши аниқ эди. Қайси ҳудудда бўлмасин, аҳоли манфаатини ўйлаш, уни ҳимоя қилиш ўз сиёсатининг асосий мақсадларидан бири эканини у яна бир карра исботлади. Шунинг учун ниҳоятда тўғри йўлни танлади. Лашкарни уч қисмга бўлиб, Ироққа қарши биринкетин юборишга қарор қилинди. Бу тўғри сиёсат ва оқилона дипломатик тадбир яхши натижа беради. Ироқнинг ҳар ер, ҳар ерида тўпланган ғаним аскарлари тарқалиб кетади¹.

Ана шундай катта сиёсий ва ҳарбий тайёргарликлар билан пухта ўтказилган юришлардан кейин қисқа муддатда (1381–83) Хуросон, Мозандарон, Сеистон, Сабзавор бўйсундирилади. Сеистондаги мустаҳкам шаҳар – қалъалар: Зирех, Зова, Фараҳ, Буст ва бошқалар оғир жанглардан кейин таслим бўлди. 1384 йили Амир Темур Астробод ва Озарбайжонга юриш қилиб, Омул, Сори, Султония, Табриз шаҳарларини эгаллади. Бу ҳаракатлар натижасида Ҳулагу тахти Амир Темур тасарруфига ўтди. Форс вилояти шаҳзода Умаршайхга, ғарбдаги ерларнинг ҳаммаси Мироншоҳга топширилди. У “Ҳулагу тахти”нинг чинакам эгасига айланиб қолди.

Хулоса. Амир Темурнинг Яқин Шарқда юргизган сиёсати шўро тарихчилари ва айрим Европа олимлари айтганидек, фақат талончилик, қирғину қатли-омдан иборат бўлган эмас. Аксинча у тарқоқ ўзаро уруш-талашлардан боши чиқмаётган, феодал амалдорлар зулми ниҳоятда кучайиб, оддий аҳоли, фуқаро азият чекаётган ҳудудларни адолатли бошқарув тизимига бирлаштириш орқали тинчлик, осойишталик ўрнатишдек эзгу муддаони амалга оширишни асосий мақсад қилиб олган эди. Бу адолатли сиёсат феодал тарқоқлик кучайган ана шу давр шароити учун катта ижобий ҳодиса ҳисобланади. Амир Темур шахсига ва фаолиятига баҳо берганда ана шу мезонга асоланиб иш тутиш лозим. Фақат шундагина тарихий адолат қарор топади. Мазкур мақолада таҳлил қилинган сиёсий воқеалар таҳлили ана шундай хулоса чиқаришга асос бўлади.

¹ Temur tuzuklari. – B. 57.

